

DE GEEST EN DE DOOP

Nico Riemersma

Antwoord uit de hemel

Het programmatisch begin van Jezus' optreden

Lucas 4:14-30 wordt meestal gezien als het programmatisch begin van Jezus' optreden. Nico Riemersma voert een pleidooi om het verhaal van Jezus' doop en gebed in 3:21-22 te zien als programmatisch voor diens optreden. Lucas 4 functioneert als uitwerking daarvan. In dit hoofdstuk wordt duidelijk wat de functie is van de Geest die Jezus bij zijn doop gekregen heeft.

Ds. N.A. Riemersma is (part-time) predikant van de Protestantse Gemeente 's-Gravenhage en is lid van de redactie van Interpretatie.

In de Nieuwe Bijbelvertaling wordt Lucas 3:21-22 niet als een begin van een nieuwe sectie beschouwd zoals in de NBG-vertaling van '51, maar als onderdeel van het verhaal over het 'Optreden van Johannes', zoals dit gedeelte in de NBV wordt genoemd. Een belangrijke reden om 3:21-22 in directe aansluiting te zien op het voorgaande lijkt mij te zijn dat met de doop van het volk de beweging afge maakt wordt, waarmee in 3:1-20 begonnen wordt. Het hoofdstuk begint met de oproep van Johannes om zich te laten dopen (3:3-6); we zien vervolgens dat de scharen op deze oproep reageren door uit te gaan om zich te laten dopen (3:7v.). De uitvoering: de doop van heel het volk, Jezus inbegrepen, vinden we in 3:21-22.

Twee dingen vallen in 3:21-22 op. Ten eerste horen we niet expliciet wie degene is die doopt. De lezer zal de zin 'terwijl al het volk gedoopt werd' zelf aanvullen met: 'door Johannes' (vgl. 3:7 'om door hem gedoopt te worden'). In de tweede plaats hebben we met een wijziging in de chronologie te maken. De doop van heel het volk moet namelijk plaatsgevonden hebben vóór de gevangenneming van Johannes door Herodes. Deze punten laten zich niet goed verklaren binnen deze visie van de NBV op de tekst.

Begin van Jezus' optreden

Waar in de NBV Jezus' doop wordt gezien als het slot van het optreden van Johannes, zou ik ervoor willen pleiten om 3:21-22 te beschouwen het begin van Jezus' optreden. Twee argumenten zou ik daarvoor willen aanvoeren:

De zinswending 'En het geschiedde' - in de NBV onvertaald gelaten - wordt door Lucas vaak gebruikt als aanduiding van een nieuwe inzet. De zojuist met Johannes begonnen beweging is met diens gevangename door de viervorst Herodes tot staan gebracht. Met Lucas 3:21-22 wordt duidelijk dat de beweging die God in Johannes begonnen is dan in de gevangenis mag eindigen, maar niet zonder gevolg blijft. Dat vervolg komt er - met het optreden van Jezus - maar dan wel dankzij een nieuwe inzet. Dit nieuwe vindt in de hemel zijn oorsprong. Het Griekse voegwoord *de* in 3:21 laat zien dat 3:21-22 een 'maar' is op het direct voorafgaande (3:19-20). Een nieuwe inzet die nauw aansluit op 3:1-20.

Dat we in 3:21-22 met een nieuw begin van doen

hebben, moge ook blijken uit het participium *archomenos* ('toen hij begon') in 3:23. Daarmee verwijst Lucas naar 3:21-22, dat hier door hem getypeerd wordt als 'toen hij begon'. Dan gaat het niet om het begin van zijn verkondiging, zoals de NBV met zijn vertaling van 3:23 suggereert, maar om het begin van zijn optreden, waarmee Jezus' doop en gebed wordt bedoeld.

Voordeel van deze leeswijze is dat de twee punten die ik hierboven noemde (het ontbreken van de naam Johannes in 3:21-22 en de wijziging van de chronologie), zich nu ook beter laten begrijpen. Het noemen van 'Johannes' is niet erg logisch, nadat vlak hiervoor in 3:20 gezegd is dat hij door Herodes gevangen is genomen. De wijziging in de chronologie zorgt er nu voor dat de lezer het optreden van Jezus gaat zien als een direct vervolg op het openbare optreden van Johannes, waaraan door Herodes een einde is gemaakt. Herodes mag Johannes dan opgesloten hebben, daarmee is echter ('maar', *de*) aan Gods werkzaamheid nog geen einde gemaakt. Dan begint hij - met het optreden van Jezus - iets nieuws.

Lucas 3:21-4:44

'Jezus' voorlezing in de synagoge van Nazaret' (4:15-30) wordt door velen als het programmatische begin van Jezus' optreden beschouwd. Met meer recht verdient 3:21-4:1a die aanduiding, al is het alleen al vanwege het voorkomen van *archomenos* ('toen hij begon') in 3:23.

We hebben in 3:21-4:1a met het begin van een eenheid te maken die doorloopt tot 4:42-44. Lucas 3:21-4:44 vormt één geheel. Het zijn vier verhalen (3:21-4:1a + 4:1b-14, 4:15-30 + 4:31-44).¹ Het begint met Jezus' installatie als 'zoon van God' (3:22) en het eindigt met de belijdenis door de demonen van Jezus als 'zoon van God' (4:41). We krijgen in alle verhalen te horen wat die titel wel en wat hij niet betekent. In A en A' ligt het initiatief bij God, respectievelijk Jezus, in B en B' ligt het initiatief bij de tegenstander(s): de duivel en de demonen.

A 3:21-4:1a Nederdaling van de Heilige Geest, Hemel: Jij bent mijn zoon
- een zoon, naar men meende, van Jozef

B 4:1b-14 Duivel: Indien U Gods zoon bent

¹ S.J. Noorda (Het kleine verschil. Bijbellezen met een vergrootglas, Driebergen 1987, 50) spreekt van vier verhalen die met elkaar het begin van het openbare optreden van Jezus vertellen.

- A' 4:15-30 Gezalfd met Heilige Geest
- Is dit niet de zoon van Jozef?
B' 4:31-44 Demonen: U bent de zoon van God

Relatie tussen de doop en de synagoge

Waar Lucas 3:21-4:1a als het programmatische begin van Jezus' optreden moet worden beschouwd, daar vormt 'Jezus in de synagoge in Nazaret' (4:15-30) de uitwerking van dat programmatische begin.

Waar in 3:21 gezegd wordt dat de Heilige Geest op hem neerdaalde, daar heet het in 4:18 met een citaat uit Jesaja: 'De Geest des Heren is op mij.' Het is 'een bevestigende herhaling van wat er van de doop van Jezus is verteld, toen de geest in lijfelijke gedaante op hem neerdaalde'.² De functie van de nederdaling van de Geest op hem ontbreekt in 3:21-22. In 4:18-19 wordt via het Jesaja-citaat duidelijk wat de bedoeling van deze zalving met de Geest is: om aan armen het evangelie te verkondigen, aan gevangenen loslating te verkondigen, aan blinden het gezicht, om verbrokenen heen te zenden in vrijheid en om het aangename jaar van de Heer te verkondigen.

In de drie verzoekingingen is al gebleken dat het zoon-schap (van God) voor Jezus impliceert dat hij zich houdt aan hetgeen geschreven staat (4:4, 8, vgl. 4:10). Het geschrevene (4:17) brengt hij hier naar voren om te laten zien dat zijn installatie geen willekeurige zaak is, maar zijn fundament in de Schrift vindt. Wat Jezus in 4:17-21 laat horen is dat de nederdaling van de Geest bij zijn doop (3:21-22) de vervulling is van hetgeen in de Schrift geschreven staat. Dat mag karakteristiek heten voor het zoon-schap, dat niet alleen uitspraken van anderen (3:21-22), maar ook wat hem overkomt (4:1b-14) in het licht van de Schrift gezien worden.

Waar in 3:23 gezegd wordt dat hij 'een zoon was, naar men meende, van Jozef', daar krijgen we van allen naar aanleiding van de woorden van genade die van zijn lippen kwamen, de verwondering te horen: 'Is deze niet de zoon van Jozef?' (4:22).

Daarmee keert de spanning, die zich in 3:21-4:1a voordeed, terug: de spanning tussen Jezus als 'zoon van God' (vanuit de hemel) en anderen die in verwondering zijn 'biologische' setting: 'zoon van Jozef' naar voren halen.

Het slot van 4:15-30 doet aan het slot van 3:21-4:14 denken. De duivel roept Jezus, staande op de vleugel van de tempel, op om zichzelf naar beneden te werpen, omdat hem toch niets kan overkomen, omdat de engelen de opdracht krijgen om hem te dragen. In 4:29 werpen de mensen van de synagoge hem de stad uit en voeren hem naar de rand van de berg om hem van de steilte te storten.

Structuur

Er is van de kant van de uitleggers opvallend weinig aandacht voor de structuur van 3:21-22, terwijl deze voor het begrijpen van deze verzen essentieel is.

Lucas 3:21a vormt de hoofdzin; het subject van de hoofdzin vindt de lezer in 3:21b-22d.

Kathedraal van Amiens.
Foto: Anton Sinke

- Maar het geschiedde bij het gedoopt worden van heel het volk,
A dat, terwijl Jezus gedoopt werd
B en in gebed was,
C de hemel geopend werd
B' en de Heilige Geest neerdaalde - met een lichamelijke gestalte als een duif - op hem
A' en een stem uit de hemel geschiedde:
"Jij bent mijn zoon, de geliefde,
in jou heb ik welbehagen."

In het geheel neemt het geopend worden van de hemel (vgl. Gen. 7:11; Jes. 24:18; 64:1; Ez. 1:1; Mal. 3:10) in 3:21d (C) een sleutelpositie in. Deze zin vormt in

² Noorda, *Het kleine verschil*, 52-53.

de subjectzin de verbinding tussen 3:21b-c en 3:22a-d. Ik zou het geopend worden van de hemel niet alleen als een reactie willen beschouwen op het gebed (B), maar ook op de doop (A), zoals de hemelopening daarna ook twee gevolgen heeft: het neerdalen van de Heilige Geest op hem (B') en het geschieden van de stem (A'). Het neerdalen van de Heilige Geest (B') staat in relatie met Jezus' gebed (B), terwijl het geschieden van de stem (A') in verband staat met zijn doop (A).³

A (Dooop) - A' (Stem)

De vraag waarom de stem uit de hemel tegen Jezus zegt: 'Jij bent mijn zoon, in jou heb ik welbehagen', wordt door het merendeel van de uitleggers niet gesteld. De aandacht gaat meestal uit naar de oudtestamentische achtergrond van 3:22c-d ('Jij bent mijn zoon, de geliefde, in jou heb ik welbehagen'), in het bijzonder naar Psalm 2, Jesaja 42 en Genesis 22 als zijnde de oudtestamentische teksten, waarop hier gezinspeeld wordt. Dat Jezus hier door de stem uit de hemel 'mijn zoon, de geliefde' wordt genoemd, zou ik willen verklaren uit het feit dat hij zich laat dopen, waarmee zijn solidariteit met 'heel het volk' tot uitdrukking komt. Jezus laat met zijn allereerste openbare 'daad' zien dat hij zich niet van 'he el het volk' distantieert. Dat brengt de stem uit de hemel ertoe om hem 'mijn zoon, de geliefde' te noemen. De Vader zelf distantieert zich tenslotte ook niet van zijn volk.

Deze uitspraak vanuit de hemel 'Jij bent mijn zoon, de geliefde' moet in het verlengde - als het antwoord vanuit de hemel - verstaan worden op Jezus' uitspraak als twaalfjarige jongen tegen zijn moeder: 'Wist u niet dat ik moet zijn onder die van mijn Vader.'⁴ Waar Jezus in 2:49 over God als over zijn Vader spreekt, daar noemt de Vader hem in 3:22 zijn geliefde zoon. We zagen hierboven al dat de basis om Jezus zo te noemen, in zijn doop ligt. Dat verklaart mijns inziens ook waarom het persoonlijk voor-naamwoord *su* ('jij') aan het begin van de zin staat en zo alle nadruk krijgt. Daardoor krijgt de aanwijzing iets onderscheidends ten op zichte van anderen. Daarmee doet zich het opmerkelijk feit voor dat hij eruit gelicht wordt als 'mijn zoon, de geliefde', waar hij zelf geen onderscheid maakt en zich niet van anderen distantieert (in 2:40-52 niet van de leraren, in 3:21-22 niet van het volk).

B (Gebed) - B' (Heilige Geest)

Jezus wordt niet alleen gedoopt, maar gaat ook in gebed. Alleen Lucas meldt dat Jezus bij zijn doop bidt. Waar in de doop zijn betrokkenheid op 'heel het volk' tot uitdrukking komt, blijkt uit het gebed zijn oriëntatie op God die hij eerder, op twaalfjarige leeftijd, zijn Vader noemde (2:49). Wat hij bidt, verneemen we niet. De lezer ziet hem als het ware in stilte bezig. Als daarna verteld wordt dat de hemelen

geopend worden en de Heilige Geest op hem neerdaalt, dan wordt deze nederdaling van de Heilige Geest door velen opgevat als Gods antwoord op zijn gebed. D. Crump acht het niet juist om van een antwoord te spreken, omdat een expliciet verzoek (om de Geest) ontbreekt.⁵ Voor alle duidelijkheid, hij ontkent niet dat er sprake is van een relatie tussen het gebed en de goddelijke responsie. Lucas 'does not show such an overwhelming interest in the content of prayers to warrant an indiscriminate use of the language of answered prayer'. Het gaat met het gebed, zo zegt Crump, niet zozeer om de inhoud, maar veel meer om het feit van de communicatie 'with the divine realm' als zodanig. Jezus 'made himself (through prayer) susceptible to the communication of the divine will, whatever that might entail'.⁶ Als Crump echter beweert dat er geen specifieke relatie is tussen het gebed en de Geest, doet hij toch tekort aan de vele gegevens in Lucas, waaruit blijkt dat er wel degelijk een relatie is tussen gebed en de Geest (11:13, Hand. 1:14-2:4; 4:31; 8:15; 9:11-17). Deze relatie doet zich naar mijn idee ook voor in 3:21. Het object van het gebed mag dan in 3:21 ontbreken, de lezer zal op grond van de neerdalen van de heilige Geest in elk geval concluderen dat het hier gaat om een reactie vanuit de hemel op het gebed. Ik vermag niet in te zien waarom je niet toch van een antwoord - in de ruime betekenis van het woord - op Jezus' gebed mag spreken. De Heilige Geest zal Jezus in staat stellen tot *Godtalk* en *Godact*.

De hemel geopend

Jezus' doop en gebed vormen het programmatische begin van het openbare optreden van Jezus. Dit optreden kent een dubbele oriëntatie: met het gedoopt worden: op het volk en met het gebed: op God. Dat alles gebeurt stilzwijgend, zonder dat Jezus iets zegt. Wat zijn engagement (solidariteit met 'al het volk') en spiritualiteit (gebed) voor gevolgen hebben, wordt direct daarna zichtbaar: het maakt de hemel open. Vandaaruit klinkt een stem en daalt de Heilige Geest neer.

Deze nederdaling van de Geest dient de lezer te begrijpen als 'antwoord' op het gebed van Jezus. In het Lucasevangelie zal Jezus vaker op die momenten bidden dat het onhelder is hoe het verder moet (5:16; 6:12; 9:18). Uit het (eerste) antwoord uit de hemel: de nederdaling van de Geest zal de lezer concluderen dat Jezus om bekwaamaking voor zijn taak en daarmee om voortzetting van het werk van Johannes heeft gevraagd. De Geest zorgt er immers voor dat iemand het werk kan doen waartoe hij van Godswege wordt geroepen.

Een nadere uitleg van de bedoeling van deze empowerment zal Jezus zelf geven, wanneer hij in de synagoge in zijn vaderstad (!) Nazaret is.

³ Een groot aantal uitleggers, onder wie J. Hur (*A Dynamic Reading of the Holy Spirit in Luke-Acts* (JSNT.SS 211), Sheffield 2001), legt wel verband tussen het gebed en het neerdalen van de Heilige Geest, maar niet tussen de doop en het geschieden van de stem.

⁴ Zie N.A. Riemersma, Een noodzakelijke breuk. Lucas 2:41-51, *Interpretatie* 17,8 (2009), 20-22.

⁵ D. Crump, *Jesus the Intercessor. Prayer and Christology in Luke Acts* (BSL), Grand Rapids 1999, 113.

⁶ Crump, *Jesus the Intercessor*, 115.